

NOVUM

Magazine der Juridische Faculteit Universiteit Leiden

Hoe is het met...

Maarten van Buuren

Boekbespreking met...

Prof. dr. Paul Frissen

UITSPRAAK VAN DE MAAND

*SV Spakenburg binnenkort in de
Champions League?*

Column

Kerk & Staat

Analyse

Constitutionele crisis

INHOUDSOPGAVE

3	Voorwoord <i>Lentekriebels</i>
5	Grotius <i>Agenda</i>
6	Column prof. dr. Andreas Kinneging <i>Kerk & Staat</i>
9	Uitspraak van de maand <i>SV Spakenburg in de Champions League?</i>
11	In gesprek met... <i>Prof. dr. Paul Frissen</i>
17	Constitutionele crisis <i>De grenzen van de interne werking van constitutionele bepalingen</i>
20	Hoe is het met... <i>Maarten van Buuren</i>

VOORWOORD

Waarde lezer,

Het zonnetje schijnt amper, de lucht is overwegend grijs, zomer komt maar gauw! Ja, men verlangt in groten getale naar het mooie weer. Het scheelt dan ook dat na een zeer natte winterperiode, een exorbitant warme zomer wordt voorspeld; boffen wij weer even.

De meteorologische uitkomsten der voorspellingen duiden aldus nog niet op het seizoen van de langverwachte lentekriebels, loslopende lammetjes en de heilige herrijzenis. Raak vooral niet verstrengeld in de teleurstellingen van het uitblijven van de bovenstaande tafarelen, maar geniet van de dagen dat u nog een goede smoes hebt ('het regent', 'het waait te hard', 'door de kou heb ik last van een kriebel in de keel en ik wil niemand besmetten') om niet met die ene verloren vriend of vriendin uit de El Cid af te spreken. Zing, vecht, huil, bid, lach, werk en bewonder zonder ons.

Naast de 'teleurstellende' uitkomsten van de meteorologische voorspellingen van landgenoten als Gerrit Hiemstra en Marco Verhoef, lijken ook BNR-oorlogsguiders Arend Jan Bokestijn en Rob de Wijk de toewinst mis te lopen. Een Russisch lente-offensief is immers - gelukkig - nog altijd geen realiteit. Arend Jan doet in ieder geval het begrip "een Bokestijntje" wederom eer aan. Zoekt u maar op internet op wat dat precies betekent.

Is er dan niets dat zeker is in uw leven? Naast de komst van de man met de zeis, belastingen en teleurstellende tentamenresultaten vrij weinig. Zelfs de publicatiedatum van dit prachtige blad is hoogst onzeker. Waarvoor mijn welgemeende excuses; ik heb 'Leidsch Kwartiertje' al die tijd verstaan als 'Leidsch Kwartaaltje'. Vandaar ook dat de Faculteit der Rechtsgeleerdheid nog altijd niet van mij af is.

Wat echter wel een zekerheid is, is de column prof.dr. Andreas Kinneging. In deze editie duidt de rechtsfilosoof de Westerse scheiding tussen kerk en staat, en specifiek hoe deze 'scheiding' is ingericht in landen als Frankrijk en de Verenigde Staten.

Voorts heeft uw hoofdredacteur een uitspraak, of, zo u wilt, advies van de maand bekeken en behandeld. Het advies van een Poolse Advocaat-Generaal bij het Europees Hof van Justitie aangaande een ingeslepen voetbalregeling is opvallend te noemen en zou voor een *shock* binnen de voetbalwereld kunnen zorgen.

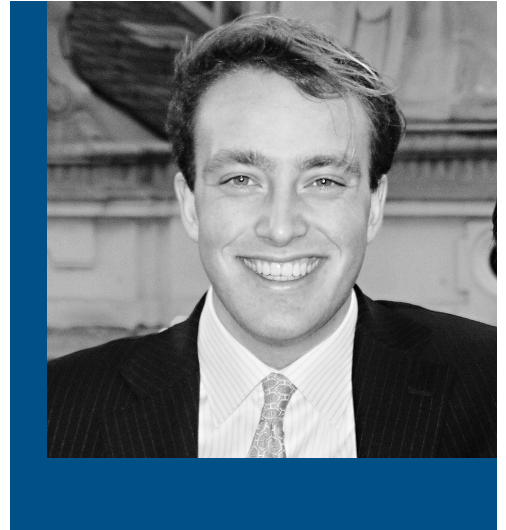
Mathijs de Jong, eindredacteur, is daarnaast in gesprek gegaan met prof. dr. Paul Frissen over diens recent verschenen boek '*De integrale staat*'. Relevante, maatschappelijke vraagstukken passeren de revue, zoals de vraag of het huidige en oneindig lijkende geloof in 'modellen' niet ietwat ver gaat.

Tot slot geeft ook dit keer een Leidse alumnus een kijkje in het leven na Leiden. Maarten van Buuren is inmiddels advocaat en bespreekt juridische vraagstukken in zijn podcast '*Legal Eagles*', maar welk vak vond hij ooit verschrikkelijk om te volgen?

Thans rest mij slechts u veel leesplezier te wensen!

Karel Wijdeveld,

Hoofdredacteur NOVUM

NOVUM MAGAZINE

Waarde lezer,

Het studiejaar is ondertussen al een tijd op gang en er zijn dan ook al meerdere activiteiten geweest binnen Grotius. Onze vereniging is dit jaar 105 jaar geworden en we hebben dan ook een lustrumjaar. Dit is gevierd met een week vol activiteiten op 14 - 20 november 2022, waarbij we op 15 november 2022 om 00:00 uur het glas hebben mogen heffen op onze daadwerkelijke verjaardag. Het was een mooie week.

Op 16 februari 2023 vond de jaarlijkse editie van de Leidse Juridische Bedrijvendag plaats. Het netwerkevenement voor de rechtenstudent waar er de mogelijkheid was om 19 verschillende kantoren en instanties te kunnen ontmoeten. Daarnaast hebben we op 17 maart 2023 een gokje mogen wagen op de dansvloer tijdens ons Lustrumgala, met als thema 'Casino Royale'.

Er staan nog genoeg leuke activiteiten op de planning in de komende maanden. Ik hoop jullie allemaal te zien op onze komende activiteiten!

Esther Ophorst

f.t. Ab-actis

102e f.t. bestuur der J.F.V. Grotius

April

- 4** Rechtbank bezoek Amsterdam
- 5** Bowlen EJC
- 13** Kantoorbezoek Van Benthem & Keulen & Paasborrel
- 17** Collegetour Oud-Landsadvocaat
- 19** Gerechtshof bezoek, Algemene Vergadering & Hifi-feest
- 23** Vertrek studiereis Bangkok

Mei

- 7** Facultaire Ouderdag
- 10** EIFFEL Kroegcollege & Interfacultair feest
- 16** Eerstejaars stranddag
- 17** Uitwisselingscommissie dagtrip

TERUGBLIK
Activiteiten

KERK & STAAT

Twee opvattingen omtrent de verhouding tussen kerk en staat zijn de afgelopen twee eeuwen maatgevend geweest in Westerse contreien, een Amerikaanse en een Franse. Beide staan voor een volledige scheiding van kerk en staat, dat wil zeggen voor een volledige vrijheid van religie.

Beide wijze een staatsreligie en staatskerk af onder het motto: 'Laat duizend bloemen bloeien'. Toch verschillen de twee benaderingen van elkaar, en wel daarin dat de Amerikaanse voorstander is van een staat die te midden van al die verschillende geloofsrichtingen de algemeen gedeelde Christelijke waarden en opvattingen uitdraagt en bevordert, terwijl de laatstgenoemde meent dat de staat afstand dient te houden van al die verschillende geloofsrichtingen en zelf daarom volstrekt areligieus moet zijn.

Deze laatste opvatting van de scheiding van kerk en staat - die wel 'laïcistisch' wordt genoemd - heeft de afgelopen halve eeuw steeds meer aanhang gekregen, zowel onder de bevolking in den brede, als bij wetgever, bestuur en rechter en is nu de dominante opvatting. Men hoort tegenwoordig zelfs nogal eens de ongeïnformeerde gedachte dat de scheiding van kerk en staat impliceert dat de staat geheel ongodsdienstig is en dat wie de scheiding van kerk en staat wil dus ook het ander moet willen. Dat is, zoals we net hebben gezien, onjuist.

Het laïcisme is zelfs overgeslagen naar de Verenigde Staten, niettegenstaande het feit dat dit nog altijd een, vergeleken met Europa, tamelijk Christelijk land is. De Amerikaanse rechter lijkt geheel te zijn afgestapt van de oorspronkelijke Amerikaanse interpretatie van de scheiding van kerk en staat en steeds verder te gaan in het verbieden van alles in de staat wat maar zweemt naar religie. Zo heeft hij nog niet zo lang geleden gebed en Bijbellesing ter opening van de schooldag verboden op alle openbare scholen.

Een soortgelijke ontwikkeling vindt elders ook plaats. Men denke bijvoorbeeld aan het verbod op het dragen van religieuze tekenen, zoals hoofddoekjes op Franse openbare scholen of aan de uitspraak van het Duitse Constitutionele Hof, dat bepaalde dat de Beierse deelstaat openbare scholen niet kon verplichten een kruis aan de muur te hangen.

Het einde van deze ontwikkeling lijkt nog lang niet in zicht. Laten we eens trachten te doordenken wat het consequent doordrijven van de laïcistische opvatting zou betekenen voor de verhouding tussen kerk en staat. Een goed aanknopingspunt daarvoor biedt wellicht een uitspraak van het Amerikaanse Hooggerechtshof uit 1947 (!), waarin wordt getracht die implicaties uiteen te zetten. 'Noch een state overheid, noch de federale overheid mag een kerk oprichten. Geen van beide mag wetgeving maken die een religie ondersteunt, of alle religies ondersteunt, of een religie voordeelt boven een andere. Geen van beide mag een persoon dwingen of beïnvloeden tegen zijn wil naar de kerk

te gaan of niet te gaan, of hem dwingen een geloof of een ongeloof te belijden in welke religie dan ook. Niemand kan worden gestraft voor het hebben of belijden van een geloof of van een ongeloof, voor het naar de kerk gaan of niet naar de kerk gaan. Geen belasting, voor welk bedrag dan ook, groot of klein, kan worden geheven om een religieuze activiteit of organisatie te ondersteunen, hoe ze ook genoemd mogen worden en wat voor vorm ze ook mogen aannemen, om het geloof te onderwijzen en uit te oefenen. Noch een state overheid, noch de federale overheid mag, in het openbaar of in het geheim, deelnemen in de aangelegenheden van welke religieuze organisatie of groep dan ook, en vice versa.'

Het lijkt warempel wel een geloofsbelijdenis! Wat volgt hieruit? Een paar voorbeelden. Het Nederlandse systeem van het uit de openbare kas bekostigen van scholen met een religieuze signatuur, lijkt, aldus geredeneerd, in ieder geval te moeten sneuvelen.

Deze scholen zullen in het vervolg de eigen broek moeten ophouden. Maar ook het godsdienstonderwijs op openbare scholen zal moeten worden beëindigd. Religieuze politieke partijen kunnen fluiten naar overheidssubsidie. Ook de financiële vergoeding voor volksvertegenwoordigers van een religieuze partij moet worden beëindigd. Deze is tenslotte afkomstig van de staat. Overheidsdienaren in functie mogen niet langer aanwezig zijn op bijeenkomsten, of een bezoek brengen aan organisaties met een (deels) religieus karakter. Op overheidseigendom, zoals munten, en in en op het terrein van overheidsgebouwen, mag geen verwijzing meer voorkomen naar God of een geloof.

Andreas Kinneging, Hoogleraar Rechtsfilosofie

Het laïcisme is in feite voorstander van een ijzeren gordijn tussen de staat en religie, die gezien wordt als een volstrekte privézaak, die de staat niets aangaat en waar hij zich verre van dient te houden

Een grote stenen tafel voor een gerechtsgebouw, met daarin de Tien Geboden gebeiteld, is zeker taboe. Als het volkslied verwijst naar de religie, zal het moeten worden veranderd. Een staatshoofd 'bij de gratie Gods' is uitgesloten. Legeraalmoezeniers moeten worden afgeschaft. De fiscale aftrekbaarheid van giften aan religieuze charitatieve instellingen moet worden geschrapt. De subsidie aan Christelijke hulpverleningsinstellingen voor daklozen, drugs- en drankverslaafden moet worden stopgezet. Enzovoorts. Het laïcisme is in feite voorstander van een ijzeren gordijn tussen de staat en religie, die gezien wordt als een volstrekte privézaak, die de staat niets aangaat en waar hij zich verre van dient te houden.

Daar valt wat voor te zeggen. Maar of het werkt, hangt helemaal af van de vraag wat de staat allemaal tot zijn taken rekent. Als die zich beperkt tot de landsverdediging en het handhaven van de orde en het overige overlaat aan het private initiatief, kan het laïcisme redelijk vrijblijvend functioneren. Maar als de staat veel meer tot zijn takenpakket rekent, dan kan hij, ondanks het ijzeren gordijn, toch gemakkelijk en grootscheeps in conflict komen met alles en iedereen die de religie vertegenwoordigt, bovenal de kerk.

Het gaat hier in feite om het oude probleem van de *res mixtae*: 'gemengde zaken', een probleem dat, zolang de staat niet almachtig is, altijd zal blijven bestaan.

Een voorbeeld. Non-discriminatie (gelijke behandeling) is een grondbeginsel van de rechtsstaat. Sedert enkele decennia wordt dit beginsel 'horizontaal' uitgelegd, i.e. als niet alleen van toepassing op de staat (verticaal), maar ook op mensen, gemeenschappen en organisaties in de maatschappij onderling (horizontaal). Zo gezien mag dus niemand onderscheid maken, bijvoorbeeld op grond van geslacht. Wat nu te doen met private, niet gesubsidieerde, religieuze scholen, die alleen jongens aannemen? De logica van dit denken leidt er onvermijdelijk toe dat die scholen uiteindelijk door de staat voor de keuze gesteld zullen worden: of ook meisjes toelaten, of de poorten sluiten. Als het toelaten van meisjes werkelijk tegen de beginselen van de scholen ingaat, zullen ze moeten sluiten, of in verzet moeten komen. 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mens', zegt de Bijbel.

Het gaat hier natuurlijk niet alleen om scholen. Door een beetje te variëren met de gebruikte variabelen, ziet men meteen dat dit conflictpotentieel besloten ligt in een lange reeks maatschappelijke kwesties.

Als de staat zich bescheiden zou opstellen en mensen, gemeenschappen en organisaties in de private sfeer zoveel mogelijk zou gunnen hun leven naar hun eigen goeddunken en op hun eigen manier gestalte te geven, dan is er niet veel aan de hand. Maar dat is steeds minder het geval. Het eisenpakket van de staat wordt steeds groter, de vrije ruimte die overblijft slinkt heel snel. Als deze tendens zich zo voortzet, zal het niet lang meer duren voordat een religieus leven, dat afwijkt van wat de staat goeddunkt, niet langer in vrijheid mogelijk is.

Daarmee zijn in feite de beginselen van het laïcisme verlaten en gaat men een stap verder. Waar de Amerikaanse benadering de kerk tot privé-kwestie maakt, maar de religie nog tot het fundament van de samenleving rekent en het laïcisme naast de kerk ook de religie tot een privé-kwestie maakt, daar wordt nu in de richting van de volledige eliminatie van kerk en religie gekoerst. Het is een programma, geworteld in de radicale, atheïstische Verlichting, dat in religie niets anders kan zien dan onwetendheid, bijgeloof en vooroordeel en in de kerk - de hoedster van de religie - dus niets anders dan 'priesterlijke tirannie'.

De voornaamste erfgenaam van dit denken, in de negentiende eeuw, was Karl Marx. Hier volgt een famous, dichtterlijk citaat uit de inleiding van zijn *Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, verschenen in 1844, dat boekdelen spreekt:

'De grondslag van de irreligieuze kritiek is: de mens maakt de religie, de religie maakt niet de mens. Want de religie is het zelfbewustzijn en het zelfgevoel van de mens, die zichzelf ofwel nog niet gevonden ofwel alweer verloren heeft. Maar de mens, dat is geen abstract, buiten de wereld staand wezen. De mens, dat is de wereld van de mens, staat, maatschappij. Deze staat, deze maatschappij brengen de religie voort, een verdraaid wereldbewustzijn, omdat ze een verdraaide wereld zijn. De religie is de algemene theorie van deze wereld, haar encyclopedisch handboek, haar logica in populaire vorm, haar spiritualistisch point d'honneur, haar enthousiasme, haar morele bekrachtiging, haar plechtige aanvulling, haar algemene vertroostings- en rechtvaardigingsgrond. Zij is de fantastische verwerkelijking van het menselijk wezen, omdat het menselijk wezen geen ware werkelijkheid bezit. De strijd tegen de religie is bijgevolg indirect de strijd tegen die wereld, waarvan de religie het geestelijk aroma is.

Het is een programma, geworteld in de radicale, atheïstische Verlichting, dat in religie niets anders kan zien dan onwetendheid, bijgeloof en vooroordeel en in de kerk - de hoedster van de religie - dus niets anders dan 'priesterlijke tirannie'.

De religieuze ellende is tegelijkertijd de uitdrukking van de werkelijke ellende en het protest tegen de werkelijke ellende. De religie is de verzuchting van het verdrukte schepsel, het gemoed van een harte-loze wereld, zoals ze ook de geest van geestloze toestanden is. Zij is het opium van het volk.

De opheffing van de religie, van het illusoire geluk van het volk, is de vereiste voor zijn werkelijk geluk. De eis om de illusies over zijn toestand op te geven is de eis om een toestand op te geven die illusies nodig heeft. De kritiek van de religie is dus in de kiem de kritiek van het tranendal, waarvan de religie het aureool is.

De kritiek heeft de ingebeelde bloemen van de ketenen afgerukt niet opdat de mens onopgesmukte, troosteloze ketenen zou dragen, maar opdat hij zijn ketenen zou afwerpen en de levende bloemen plukken. De kritiek van de godsdienst ontuchttert de mens opdat hij zou denken, handelen, zijn werkelijkheid opbouwen als een ontnuchterde, tot verstand gekomen mens het doet, opdat hij zich om zichzelf en daarmee om zijn werkelijke zon zou bewegen. De godsdienst is slechts de illusoire zon, die zich om de mens beweegt zolang hij zich niet om zichzelf beweegt.'

We weten waar deze opvatting in het recente verleden in het Sovjet-imperium toe heeft geleid. Het lijkt er steeds meer op dat we ons ten tweede male in deze richting bewegen.

UITSPRAAK VAN DE MAAND

SV Spakenburg en Real Madrid: binnenkort voetballend op hetzelfde niveau?

De titel 'uitspraak van de maand' is in dit geval niet helemaal op zijn plek. De onderstaande juridische uiteenzetting betreft namelijk een advies van de Poolse Advocaat-Generaal Maciej Szpunar aan het Europees Hof van Justitie. De zaak waarover Szpunar zich moest buigen, speelt al sinds 13 februari 2020. Dit was de dag dat de Belgische voetbalclub Royal Antwerp FC zich tot het Belgisch Arbitragehof voor de Sport wendde. De vordering van Royal Antwerp betrof het onwettig laten verklaren van de regels met betrekking tot '*Homegrown Players*', wegens vermeende strijdigheid met artikel 45 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU). Deze Europese regeling ziet op het vrije verkeer van werknemers. Alvorens we dieper in zullen gaan op art. 45 VWEU en de potentiële strijdigheid met het Unierecht, zal eerst voor de voetballeek duidelijk moeten worden gemaakt wat '*Homegrown Players*' en de regels daaromtrent zijn.

De typering '*Homegrown Players*' wordt binnen de voetbalwereld gebruikt voor spelers die niet zozeer de hele jeugdopleiding van de betreffende voetbalclub hebben doorlopen, maar wel voor spelers die zich op relatief jonge leeftijd hebben aangesloten bij een club en daar vervolgens voor een zekere periode wordt opgeleid en verblijft. Meestal betreft het spelers uit een ander land, dan waar de betreffende club is gevestigd. Een bekend (Nederlands) voorbeeld van zo'n speler is de Deen Christian Eriksen. Eriksen werd in Denemarken opgeleid bij Odense BK, een club die speelt op het hoogste niveau van Denemarken. Op zijn zestiende (in 2008) vetrok hij echter naar Ajax, waar hij in verschillende jeugdteams (Br en Ar) kwam te spelen, alvorens hij in 2010 zijn debuut zou maken in de hoofdmacht van Ajax. Hij was toen slechts 17 jaar.

Ten aanzien van zulke spelers zijn enige regels opgesteld door de *Union of European Football Associations* (UEFA), die de nationale voetbalbonden (min of meer op dezelfde wijze) hebben overgenomen. Volgens de reglementen van de UEFA dienen clubs, die aan één van de UEFA-competities meedoen, ten minste acht *Homegrown Players* in te schrijven voor wedstrijden, op een lijst van maximaal 25 spelers. De UEFA-competities zijn de Champions League, Europa League en sinds 2021 de Conference League en het doel van deze regeling is om de concurrentie tussen verschillende clubs eerlijk te houden. *Homegrown Players* zijn volgens de UEFA-reglementen spelers die in de leeftijd tussen 15 en 21 jaar gedurende minstens drie jaar zijn opgeleid door de betreffende club óf door een andere club die bij dezelfde nationale bond is aangesloten. Van deze acht spelers dienen bovendien vier daadwerkelijk door de betreffende club te zijn opgeleid.

In het huidige voetbalklimaat is het normaal geworden voor bepaalde clubs om veel spelers over te kopen, voor vaak exorbitante bedragen. Hierdoor kunnen spelers van kleinere clubs eenvoudig worden overgekocht door de grotere clubs, die immers voldoende te besteden hebben.

Dit, in tegenstelling tot 'vroeger', toen voetbalclubs bijna alleen maar bestonden uit zelfopgeleide spelers. Het onwenselijke gevolg hiervan is dat commercieel grote clubs steeds groter worden, en kleinere clubs steeds kleiner. Om te voorkomen dat de kloof tussen klein en groot onoverbrugbaar wordt, eist de UEFA dat alle clubs – dus ook de grote – in ieder geval acht *Homegrown Players* in de selectie heeft zitten. Op deze wijze ligt de nadruk niet alleen op het kopen van spelers, maar ook op het zelf kunnen opleiden van spelers.

De Belgische Voetbalbond heeft een soortgelijke regeling geïmplementeerd. Volgens het reglement van de KBVB moeten de clubs die zijn ingeschreven voor een competitie die onder de jurisdictie van de KBVB vallen, op een lijst van maximaal 25 spelers minimaal acht spelers opnemen, die gedurende ten minste drie seizoenen, vóór hun drieëntwintigste verjaardag, voor de betreffende club of een andere Belgische club hebben gespeeld. Voorts geldt voor drie van die acht spelers dat zij voor hun 21ste verjaardag voor de betreffende club of een andere Belgische club hebben gespeeld. Tot slot dienen clubs op wedstrijddagen zelf een spelerslijst in te dienen met minimaal zes spelers die vóór hun drieëntwintigste verjaardag minstens drie volledige seizoenen bij een Belgische club aangesloten zijn geweest, waarvan twee vóór hun 21e verjaardag. In beide gevallen (UEFA en de KBVB) kunnen spelers die niet aan de minimumdrempels voldoen, niet worden vervangen door andere spelers die niet aan de betrokken voorwaarden voldoen.

De hiervoor genoemde eisen voor *Homegrown Players* vormen volgens de eiser (Royal Antwerp FC) een beperking op het vrije verkeer van personen. Deze regelingen zouden ‘lokale’ spelers bevoordelen ten opzichte van spelers uit andere lidstaten. Immers: hoe jonger een speler is, hoe waarschijnlijker het is dat hij in bij een club speelt in of in de buurt van zijn plaats van herkomst woont. Bijgevolg zullen noodzakelijkerwijs spelers uit andere lidstaten door de litigieuze bepalingen worden benadeeld, daar zij veelal niet kunnen worden aangemerkt als ‘zelfopgeleide spelers’ of als *Homegrown Players*, waardoor zij minder snel op de spelerslijst kunnen worden opgenomen.

Advocaat-Generaal Maciej Szpunar boog zich over deze kwestie en kwam tot de conclusie dat de regelingen van zowel de UEFA, als de KBVB in strijd zijn met art. 45 VWEU. Alvorens de Advocaat-Generaal tot deze conclusie kwam, liep Szpunar de onvermijdelijke Unierechtelijke test na, door te oordelen of de regelingen mogelijk konden worden gerechtvaardigd op grond van de rechtvaardigingsgronden of een dwingende reden van algemeen belang. Vervolgens oordeelde de Poolse jurist of de regelingen geschikt zouden zijn om de verwezenlijking van de nagestreefde doelstelling te verzekeren en niet verder gaat dan ter bereiking van die doelstelling noodzakelijk is (ook wel: ‘evenredigheidsbeginsel’). Hoewel ik zijn conclusie reeds heb weggegeven, is de technische onderbouwing zéér opvallend te noemen.

Ook Maciej Szpunar ziet het probleem dat zich in het moderne voetbal voltrekt. Commercieel grote clubs bezitten de financiële middelen om kleinere clubs ‘uit te kleden’, door talentvolle spelers voor desnoods enorme bedragen over te nemen. Om de kloof tussen de grotere en kleinere clubs te verkleinen, heeft de UEFA de bovengenoemde regeling in het leven geroepen. Hoewel deze regeling volgens Szpunar wel degelijk in strijd is met art. 45 VWEU, wordt deze regeling wel door het doel dat wordt nagestreefd, gerechtvaardigd.

De vraag die rest, is: voldoet deze regeling nu aan het evenredigheidsbeginsel? Maciej Szpunar beantwoordt deze vraag negatief. Niet omdat het middel (de regeling) niet té ver gaat dan noodzakelijk, maar juist omdat het niet voldoende verstrekkend is om het gestreefde doel te bereiken. De regeling aangaande *Homegrown Players* dient, aldus, verder te gaan, wil het gestreefde doel om de kloof tussen de grote en kleine clubs te dichten, worden bereikt.

Volgens Maciej Szpunar ontbreekt de logica dat de regeling omtrent ‘Homegrown Players’ reikt tot spelers van ‘buiten’ de eigen club. Op grond van de huidige regeling kunnen momenteel ook spelers die niet door de betreffende club zelf zijn opgeleid, wordt gerekend tot *Homegrown Players*. Szpunar oordeelt dat hierdoor niet zozeer de competitieve kloof tussen ‘groot’ en ‘klein’ wordt versmald, nu grote clubs nog altijd eenvoudig spelers bij de kleinere clubs binnen competitie zelf kunnen weghalen, en toch kunnen voldoen aan de regeling omtrent *Homegrown Players*. De Advocaat-Generaal pleit om die reden voor een regeling die verder gaat dan de huidige: clubs dienen nog altijd te voldoen aan de regeling omtrent *Homegrown Players*, maar alleen spelers die bij de club zelf daadwerkelijk zijn opgeleid of spelers die alleen bij die betreffende club op jongvolwassen leeftijd zijn aangesloten bij die club, kunnen worden aangemerkt als ‘Homegrown Players’. Alleen zó kunnen de ‘zeer nobele’ doelstellingen van de UEFA worden bereikt. Mogelijk dat we hierdoor in de toekomst meer clubs met zelfopgeleide spelers kunnen zien, en dat ‘koopclubs’ juist nu het nakijken zullen hebben. Wie weet dat over enkele jaren SV Spakenburg zich mag opmaken voor de *return* van de halve finale van de Champions League in het *Santiago Bernabéu*

BOEKBESPREKING MET...

Prof. dr. Paul Frissen

Paul Frissen (1955) is decaan en bestuursvoorzitter van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) te Den Haag en emeritus hoogleraar Bestuurskunde van Tilburg University. Hij doceert, verricht onderzoek en adviseert op het terrein van de bestuurskunde en de politieke filosofie.

Recent verscheen zijn nieuwste boek *'De integrale staat'*, waarin hij poogt te duiden waarom het verlangen naar samenhang onze rechtsstaat niet verbindt, maar juist bedreigt.

U hebt een knap boek geschreven, hetgeen u geschreven hebt met een vulpen, een Mont Blanc om precies te zijn. Heeft dat schrijven met de hand en het daarna weer uittypen niet heel veel extra werk gekost?

Ik heb altijd met vulpen geschreven. Toen de computer kwam, bood mij dat geen voordeel, omdat mijn schrijven zonder al te veel gedrongenheden op papier komt. De computer heeft als voordeel dat men met teksten kan schuiven. Als ik dat wil doen, knip ik het gewoon uit en plak ik het waar nodig is. Ik schrijf echter veel sneller dan dat ik typ. Plus, ik heb iemand die mijn manuscripten, voor dit boek zo'n vierhonderdvijftig pagina's, uittipt.

Waarom moest dit boek, 'De integrale staat,' volgens u geschreven worden?

Het moest geschreven worden, omdat ik al geruime tijd de observatie heb dat de staat enkele begrippen hanteert. Mij viel een zeker patroon op in die begrippen. Naast dat deze begrippen voor veel ambtenaren een bijna vanzelfsprekende betekenis hebben, viel mij eveneens op dat die begrippen allemaal een uiting zijn van een verlangen naar samenhang, naar één geheel. Dat werd mijn thema en toen kon ik gaan schrijven.

In uw inleidende hoofdstuk hebt u het over het door de staat gevoerde vertoog. De staat zou namelijk 'een enkelvoudige normaliteit nastreven en deze tot collectieve waarheid proberen te maken'. Een terechte waarneming welke mij deed denken aan de BBC-documentaire *Hyper-normalisation van de Britse documentairemaker Adam Curtis*. In deze documentaire wordt overtuigend betoogd dat overheden en bankiers sinds de jaren zeventig de complexe werkelijkheid van de wereld hebben opgegeven en een overgesimplificeerde 'nep wereld' hebben gecreëerd die wordt geleid door bedrijven en stabiel gehouden door politici.

Nee, die documentaire ken ik niet, alhoewel het zeer interessant klinkt.

Als u de omschrijving van deze documentaire zo hoort, herkent u daar dan iets van terug in uw boek?

Als dat de toonzetting van de documentaire is, dan is mijn primaire bezwaar dat er een zekere samenzwervingsklank in doorklinkt. In mijn boek heb ik proberen uit te leggen dat de drang naar samenhang en al die gebruikte termen en begrippen die ik behandel in zichzelf allemaal verschillende logica's representeren (beleidsmatig, technisch, etc.) die een zekere autonome werking hebben, maar die bij elkaar opgeteld processen van normalisering, harmonisering, uniformering en disciplineren teweeg brengen. Dit gebeurt echter zonder dat daar een grote geest achter zit die als in een samenzwering acteert. Dat is sowieso mijn grote bezwaar tegen het samenzwervingsdenken: dat alles samenhangt en met elkaar in verbinding is.

Paul Frissen

De integrale staat

Kritiek van de samenhang

Wat ik interessant vind, is dat dit verlangen naar samenhang gericht is op een wereld die natuurlijk wel verschillende soorten samenhang naast elkaar heeft, maar die elk heel erg verschillen en differentiëren en vaak zelfs contradictoir zijn. Dit verlangen naar samenhang probeert vervolgens vaak een bepaald gezichtspunt dominant te verklaren om daarmee beheersing, vooruitgang en harmonisatie tot stand te brengen.

Ik zie verder dat dit verlangen naar samenhang alsmat sterker is geworden en dat het ook gepaard gaat met en steeds omvattender definitie van normaliteit...

Hierop voortbordurend hebt u het in uw boek over 'integraliteit als wereldbeeld.' Is dit niet – zoals ook naar voren komt in de eerder vernoemde documentaire – het politieke verlangen de steeds complexer wordende maatschappelijke vraagstukken voor de kiezer te vereenvoudigen tot één, integraal behapbaar probleem?

Dat is zonder meer een van de verklaringen voor het feit dat we dat doen. De vraag is echter of die diagnose dat de wereld steeds complexer wordt wel een correcte diagnose is. De waarneming van complexiteit, net zoals in de kwantummechanica, is namelijk afhankelijk van de waarnemer. In een van mijn vorige boeken heb ik dit genoemd 'de complexiteit als samenzwering'. Een verklaring voor het populair worden van het populisme is dat het populisme en de samenzweerders vinden dat elites de wereld onnodig complex maken of als complex voorstellen. Het is een zeer relevante vraag of de wereld daadwerkelijk complexer geworden is. Was de werkelijkheid voor mijn grootvader in de Eerste Wereldoorlog en mijn vader in de Tweede Wereldoorlog daadwerkelijk minder complex dan die van ons?

Daar wil ik graag op inhaken. U hebt het in uw boek over de wereld als model en hoe modellen worden gebruikt door de staat om de wereld behapbaar te kunnen maken, maar ook welke complicaties dat met zich meebrengt. Een van die complicaties is het feit dat de voorspeller onderdeel uitmaakt van de wereld die zij probeert te voorspellen. U schrijft: 'Voorspellingen zijn daarom onnauwkeurig en waarschijnlijk zelfs onmogelijk, ook omdat de voorspeller onderdeel is van de wereld die wordt voorspeld.' U maakt hierbij de vergelijking met inzichten over de idee van de waarneming uit de kwantumtheorie. Hoewel het onomstotelijk waar is wat u stelt, vroeg ik mij af of het besturen van een staat niet heel onwerkbaar wordt indien we enkel om voornoemde reden geen voorspellingen meer kunnen maken op basis van modellen? Wat zou volgens u het alternatief zijn?

Het is belangrijk op te merken dat het gebruik van een model om de wereld te begrijpen vergelijkbaar is met het gebruik van een theorie, van begrippen of zelfs van taal. Al deze zaken proberen grip te krijgen op de werkelijkheid die in zijn rijkdom aan variëteit ontsnapt aan wat wij nauwkeurig, precies kunnen benoemen. Een model is nooit een volledige weerspiegeling van de wereld.

Wat mij betreft mag eenieder dus modellen gebruiken, hetzelfde geldt voor theorieën, taal of begrippen. Dit dient echter vergezeld te gaan van het bewustzijn dat het een model is – een gereduceerde weergave van de werkelijkheid. Als je dat model vervolgens gaat gebruiken om bepaalde effecten te bewerkstelligen, moet dat ook gepaard gaan met het besef dat dat model niet de werkelijkheid is. En dat betekent dat in de vormgeving van je interventies een grote mate van terughoudendheid moet worden betracht. Dat men zich altijd dient te realiseren dat de wereld hierop reageert en dat je daardoor in de vormgeving van je regelgeving bescheiden, terughoudend en incrementeel bent. Een staat kan dus best acteren op basis van een model.

Dat besef waar u het over hebt, is dat naar uw mening in onvoldoende mate aanwezig?

Ja. Ten aanzien van het verlangen om de wereld te maken en de idee dat dat ook kan, onderscheidt geen enkele partij zich meer. In de politiek, maar ook in de wet- en regelgeving, proef je dat aan de maakbaarheid niet meer getwijfeld wordt.

Daarnaast geldt in Nederland de brede overtuiging dat als iets is opgeschreven, als iets tekst, als iets wet is geworden, dat de wereld zich hiernaar gaat gedragen. Wat mij daarnaast fascineert is dat wij in Nederland illegaliteit niet kunnen verdragen. Zo weet men in de rest van de wereld dat illegaliteit een keerzijde is van de legaliteit. Nederlanders kunnen illegaliteit echter zeer slecht verdragen.

Wat wij vervolgens doen is het illegale een juridische status geven middels het 'gedogen'. Probeer een buitenlandse rechtenstudent maar eens uit te leggen dat indien je een coffeeshop wilt openen in Nederland, je een gedoogbeschikking nodig hebt.

In uw boek beschrijft u de tendens, waarbij een kleine groep burgers, in naam van het collectief, opkomen voor het algemene belang en dit niet doen via een politieke weg, maar langs de weg van de rechterlijke macht. Is dit niet een gevolg van een fenomeen dat in wezen heel Nederlands is: het niet durven doorhakken van ethisch morele knopen aangaande lastige discussies (zoals bijvoorbeeld het legaliseren of verbieden – in plaats van gedogen – van drugs, prostitutie, etc.)?

Nee. Alhoewel het antwoord in eerste instantie ja kan zijn. De simpele redenering van het gedoogbeleid is dat alles wat verboden is, aantrekkelijk wordt voor de criminaliteit. Dit laatste is natuurlijk onwenselijk en wil men voorkomen. Het verbod dient dan opgeheven te worden. Een voorbeeld hiervan is de drooglegging in de Verenigde Staten in de vorige eeuw die leidde tot de opkomst van de maffia. Zeggen dat je met een legalisatie van drugs de criminaliteit opheft, is onzin en gaat daarnaast niet gebeuren.

Aan de andere kant denk ik het volgende. In mijn vorige boek besprak ik de conceptwetgeving op het gebied van voltooid leven. Wij in Nederland hebben de merkwaardige idee dat wij zonder taboes kunnen, zoals met de kwestie van leven en dood – die eigenlijk in alle culturen omgeven is met taboes. Wij willen daarom alles uit de taboesfeer halen. En daarom praten wij over onze euthanasiewetgeving als over 'nette regelgeving' en praten wij over abortus als een soort mensenrechten, terwijl dit in culturele zin altijd ingewikkelde, niet eenduidige thema's en kwesties zijn. Bovendien hebben zij ook allemaal te maken met het geweldsmonopolie van de staat – want wat is nu gewelddadiger dan het beëindigen van een leven? hetgeen de staat nooit uit handen mag geven.

Maar u bent het dus niet met me eens dat de politieke strijd omtrent deze thema's uit de weg wordt gegaan? Dat deze politieke strijd niet beslecht wordt? Volgens u moet die politieke strijd over vraagstukken zoals het 'gezonde leven', 'de toekomst', 'duurzaamheid', etc. toch gevoerd en beslecht worden?

Deze politieke strijd kan niet beslecht worden. We hebben politiek in een samenleving voor al die kwesties waar kennis tekort schiet of waar kennis teveel is, voor al die kwesties waarover wij in morele zin hartstochtelijk verdeeld zijn. Vervolgens hebben we van tijd tot tijd politieke besluitvorming nodig, in de vorm van een compromis, een tijdelijke verzoening, om die strijd vreedzaam te houden en om zo veel mogelijk recht te doen aan de verschillende opvattingen die er bestaan, om de minderheid het recht te geven op een eigen opvatting, een eigen keuze.

Indien ik uw passages over duurzaamheid lees, wekken deze op mij de indruk dat de politieke strijd ten aanzien van dit onderwerp reeds geklaard is. Er zijn toch echter nog zat mensen die niet in klimaatverandering geloven of het niet eens zijn met de daarvoor te nemen maatregelen (neem bijvoorbeeld de Boer BurgerBeweging en de boerenprotesten die protesteren tegen de stikstof quota)? Er is dus toch nog steeds een politieke strijd ten aanzien van duurzaamheid aan de gang?

Uit mijn teksten? De politieke strijd moet nog beginnen! Het is ook van groot belang dat deze strijd in de politieke arena wordt gevoerd. Uiteindelijk moet politieke besluitvorming leiden tot beleid- en regelgeving over duurzaamheid. Wat overigens een heel helder begrip lijkt, maar het helemaal niet is. We zijn het eigenlijk maar over een kwestie eens, namelijk dat de klimaatcrisis is veroorzaakt door menselijk handelen. Er is echter niet één oplossing, één weg voor dit probleem. Ook dient erkend te worden dat wat duurzaamheid is, wat de oplossing voor de klimaatcrisis is, een kwestie is waar we hartstochtelijk van mening over verschillen. En dat we daarover verschillen is legitiem.

Mijn kritiek op het Urgenda arrest is dat dat suggereert dat die politieke strijd al geweest is, dat de democratie gesproken heeft, er nu een wet ligt en dat deze simpelweg moet worden uitgevoerd. Alsof die wet helder is. Overhaupt zijn veel heldere wetten mij niet bekend.

In hoofdstuk 4 hebt u het over de wijze waarop de staat zijn visie over een gezond leven oplegt aan burgers. U schrijft dat er zo weinig ruimte wordt overgelaten voor verschillen in opvatting over wat gezondheid eigenlijk is en welke waarde we eraan moeten toekennen. Vindt u dat het roken van een pakje sigaretten per dag ook een opvatting moet kunnen zijn over een gezond leven?

Maar natuurlijk! De hele idee dat mensen domme dingen doen, is de kern van ons bestaan. Dat is een menselijke conditie, dat is het menselijk tekort. Voor het leven in het algemeen geldt dat je er dood aan kunt gaan. Mijn opvatting over het goede leven is dat geen van die begrippen (van de medische elite, red.) een totaalconcept moet worden dat alle andere opvattingen reguleert.

Zo is er tegenwoordig beleid, waarin men het heeft over positieve gezondheid. De idee erachter is dat gezondheid niet de afwezigheid van ziekte is, maar ook een hele hoop positieve dimensies die met elkaar in balans moeten zijn. Dit is een ideologie geworden waarmee veel beleid en zorg wordt ingericht. Maar het is in zekere zin een totalitair concept.

Een mens is niet op alle gebieden hetzelfde; zo doe ik persoonlijk een hoop gezonde dingen, maar ook een hoop ongezonde dingen en bovendien voel ik me daar geweldig bij. Maar als anderen dit doen is de paternalistische verzuchting: dat doe jij omdat jij niet hoog genoeg bent opgeleid, door de industrie wordt gemanipuleerd, etc.

Ik ben het met u eens dat het in een zekere mate belerend is, maar is het niet een charmant idee dat de mensen die geen weet hebben van de gevolgen van hun eigen gedrag voor hun gezondheid geïnformeerd worden over de risico's van hun gedrag door mensen die daar studie van hebben gemaakt?

Van mij mag een dokter en eenieder die hier verstand van heeft tegen patiënten vertellen wat hij of zij wil. Maar dit is niet de verantwoordelijkheid van de staat. De staat heeft overigens op het punt van gezondheid en op het gebied van gezondheidsvoorlichting geen enkele reputatie te verliezen. Zo heeft de Nederlandse staat jarenlang melk gepropageerd als iets gezonds. Te suggereren dat overmatige consumptie van melk gezond is, is in strijd met veel huidige inzichten.

Maar er is toch een verschil tussen wetenschappelijke inzichten en politieke inzichten? Het propageren van een overmatige melkconsumptie was toch eerder een gevolg van een politiek inzicht dan van een wetenschappelijk inzicht?

Het is heel goed dat de staat door het aanleggen van bijvoorbeeld rioleringen ervoor gezorgd heeft dat er geen ziekmakende elementen aanwezig zijn in de openbare ruimte die mensen nodeloos besmetten. Het is ook goed dat indien de nationale gezondheid in het geding is de staat kan vaccineren. Maar mensen op individueel niveau, op een verplichtende manier opvattingen voorhouden over hoe het leven geleid moet worden, dat is heel iets anders. Wij (hoogopgeleiden, red.) accepteren dat allemaal niet als de staat dat ten aanzien van ons doet, want wij zijn chique en hoogopgeleid en weten dat allemaal, nee deze medische inzichten zijn enkel voor de mensen die niet zo verstandig zouden zijn. De gemiddelde levensstijl van de student is overigens doordeweeks zeer gezond en in het weekend helemaal door het dak gaan op allerlei manieren.

In uw slot schrijft u dat een hegemonie ontstaat als een elite haar beeld van de normaliteit effectief weet op te leggen aan de samenleving en zo die samenleving weet te disciplineren. Moeten wij de Schijf van Vijf ook als zodanig opvatten?

Een paar jaar geleden is hij aangepast, omdat wat er in de oude versie stond achterhaald was in termen van gezondheid en toen hebben we er eigenlijk een mediterrane schijf van vijf van gemaakt, maar wel zonder koffie en zonder wijn.

Maar is dat totalitair?

Totalitair is misschien een zwaar woord, maar het is wel een heelheidsopvatting, een uniciteitsopvatting. 'Dit is gezond'. Wij definiëren wat gezond is en wij bepalen dat voor alle andere mensen en gaan dit in beleid opnemen. Dat gaan we vervolgens zo inrichten dat dat gedrag bij u ook wordt bevorderd. En dat doen we niet met de zweep, maar met een beetje wortel en een klein beetje verbieden, etc. Het is een zo woekerende bemoeizucht met alles! Je kunt daarnaast vaststellen dat de staat de afgelopen decennia met name voor de mensen die in zekere mate afhankelijk zijn van de staat in termen van voorzieningen, en sociale zekerheid, dwingender en dringender geworden is op het vlak van gezondheid.

Verregaande mate van classificering, daar wil ik het met u over hebben. Is de D&I beweging volgens u niet (ook) een uiting van die overclassificering. Daarbij denk ik aan het voorbeeld dat u noemt, waarbij elk aparte groep binnen de Queer beweging tegenwoordig een eigen letter dient te krijgen in de afkorting voor die beweging? Tegelijkertijd onderschrijft u diversiteit en met name pluraliteit in de samenleving. Kan waarlijke diversiteit, in de zin van pluraliteit, niet slechts bestaan indien we al deze hokjes en kwalificaties laten vallen?

De eerste kanttekening die ik maak is dat het heel bijzonder is dat je kennelijk benoemd wil worden langs een enkelvoudige bepaling van je identiteit. Mijn waarneming zou zijn, dat mensen veel meer zijn dan een enkelvoudige identiteit, sterker nog, deze identiteit is vaak contradictoir, etc. Mijn stelling in het laatste hoofdstuk van mijn boek is dan ook: diversiteit en inclusie zijn strijdige begrippen. Diversiteit is de Feyenoord-aanvoerder die een regenboogband weigert te dragen en inclusie is diezelfde regenboogband. En diversiteit betekent dat ook niet-inclusieve opvattingen over de wereld thuishoren in die wereld. En dat het fundamentele recht bestaat om als burger illebaal te zijn. Dat het fundamentele recht bij de burger bestaat om fundamentalistische opvattingen te hebben. En dat we in de staat een gelijkheid in dat verschil moeten erkennen en dat dat impliceert dat burgers ten opzichte van elkaar ook niet elkaars gelijken zijn, maar wel voor de staat elkaars gelijken zijn.

Daarom is mijn stelling dan ook dat het politiek bestuurlijk systeem, de wereld van de politiek, kleiner is dan de wereld. Dat dat maar een domein van de werkelijkheid is en dat er daarnaast nog heel veel andere domeinen zijn en dat, met name als het gaat over dat politiek bestuurlijk domein, je ontzettend moet opletten omdat het het enige domein is dat zichzelf moet afgrenzen ten opzichte van alle andere domeinen. Daardoor is het echter in de permanente verleiding om zich over al die andere domeinen te ontfemen en zichzelf op te vatten als een overkoepelende instantie die over het geheel gaat. En je kunt alleen maar overkoepelend zijn als dit gereguleerd wordt vanuit een enkelvoudig gezichtspunt.

Ik wil het met u hebben over die overkoepeling. We hadden het zojuist al over de verhouding diversiteit en politiek en u schrijft dan: 'Een politiek van het verschil moet ook diversiteit erkennen en beschermen die waarheden vertegenwoordigt die niet universeel worden gedeeld.' Dit doet mij persoonlijk denken aan het spanningsveld tussen de democratische tolerantie jegens anti-democratische partijen. In hoeverre dienen waarheden die diversiteit ontkennen te worden beschermd door de staat in naam van de pluraliteit en diversiteit?

Mijn punt is dat maatschappelijk gezien iedereen het fundamentele recht heeft om elke opvatting over pluraliteit, diversiteit te hebben of te hanteren en te praktiseren. Op het niveau van de staat en de burgerrechten kan die staat die diversiteit enkel beschermen – ook voor die mensen die diversiteit verwerpelijk vinden – door te zeggen dat de ene opvatting over diversiteit niet mag worden opgelegd aan de ander. Alle standpunten die de variëteit en de voorlopigheid echter voor het collectief willen opheffen verdienen bestrijding. De staat kan de diversiteit enkel gezaghebbend beschermen indien de plek van de macht leeg blijft.

Dan wil ik toch nog even terug naar de hele duurzaamheidskwestie. In de bespreking van het Urgenda arrest hekelt u de term 'dynamisch'. De stap van het recht op leven naar de plicht om klimaatverandering tegen te gaan is volgens u erg groot. Maar met een instrument dat 'dynamisch is', is die stap makkelijk te zetten. Vindt u niet dat dit aansluit bij hetgeen Spengler in zijn *Der Untergang des Abendlandes* schreef over de zucht van de faustische wetgever om te pogen een wet te creëren die elke toekomstige dynamische situatie beheerst?

Ja. Dit zit ook heel paradoxaal in de duurzaamheidsbeweging en het klimaatactivisme, namelijk, dat wij er als mensheid uiteindelijk er toch in zullen slagen om een wereld te maken die volledig circulair, duurzaam is. Maar dat is voor God spelen. Dat betekent dat je de fundamentele gebrokenheid van de wereld denkt te kunnen oplossen.

De wereld dient gebroken te blijven?

Nou ja, het is raar om dat te zeggen, want daar ga ik niet over. De wereld is gebroken en het willen opheffen van die gebrokenheid is gevaarlijk. Het is dus een omgekeerde redenering. De redenering luidt dus niet: de wereld moet gebroken blijven – elke burger heeft het recht te dromen over een hele, harmonische wereld – maar de vrijheid is er bij gebaat de opvatting over vrijheid van mij niet op te leggen aan alle anderen. En het gevaar van mensen die denken de gebrokenheid van de wereld te kunnen oplossen is dat zij dan uiteindelijk – in belang van het hogere doel – voor mensen die iets anders denken en die gebrokenheid nog een tijdje in stand willen laten toch even wat strengere maatregelen zullen overwegen. Dat is de kern van iedere utopie. Daarom zijn de meeste versies van een utopie eigenlijk een dystopie.

Over die utopieën wil ik het verder hebben. U schrijft dat de zucht van de staat naar samenhang en integraliteit totalitaire trekken vertoont, nu daarmee geen ruimte voor conflict en strijd en daarmee het politieke meer geboden wordt. Een integrale staat is daarnaast een utopie. Utopieën zijn echter ideale werelden die niet bereikt kunnen worden (aldus Wikipedia). Dan hoeven we toch ook niet bang te zijn dat samenhang en dus integraliteit daadwerkelijk, echt totalitair worden als deze samenhang en integraliteit door hun utopische karakter nooit volledige verwezenlijkt zullen worden in de staat?

In de geschiedenis hebben we toch echt wel een paar totalitaire experimenten gehad, met desastreuze uitkomsten. Totalitarisme is een heel reëel gevaar, niet omdat die de gebrokenheid opheft, maar omdat die alles politiek maakt. De staat krijgt dan een allesdoordringende functie en er wordt één idee van de waarheid, het goede aan de wereld voorgehouden en dwingend opgelegd. Er zal echter altijd verzet blijven.

U hebt het over de Vos en de Egel. Ik vroeg mij tenslotte af of, in een ideale wereld, een Vos, die van alles een beetje weet, als minister-president de Staat gaat brengen waar u op zit te wachten?

Het is in ieder geval een doembeeld als een egel minister-president wordt. Dat maakte de coronaperiode ook zo mateloos fascinerend; al die collega-hoogleraren die weer deze of gene transitie kwamen aankondigen, dat nu de wereld zou gaan veranderen, maar ook overtuigd waren van de idee dat als er goed naar hen geluisterd zou worden, wij daarvan zouden profiteren. Dat is voor de wetenschap niet iets wat je moet willen. Daarom kan ik ook niet zeggen wie minister-president zou moeten worden.

Constitutionele crisis

De grenzen van de interne werking van constitutionele bepalingen

Bij de interpretatie van constituties, in het geval van het Koninkrijk der Nederlanden het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden (Statuut), de Grondwet voor het Koninkrijk (GW) en de Staatregelingen van Aruba, Curaçao en Sint Maarten (Streg), speelt onder andere een rol of de bepalingen in kwestie intern of extern werkend zijn.

In deze bijdrage zal ik, onder andere aan de hand van artikelen van wijlen prof. Kortmann en prof. Hirsch Ballin, ten eerste het onderscheid tussen intern en extern werkende bepalingen uiteenzetten, en ten tweede de vraag behandelen in hoeverre normatieve kwaliteiten toegekend kunnen worden aan intern werkende bepalingen die de leerstukken van het vertrouwensbeginsel en conflictsontbinding van het parlement codificeren.

Interne en externe werking van constitutionele bepalingen

In het algemeen gaat het bij rechterlijke interpretatie doorgaans over “rechtsregels die de relatie tussen burgers onderling of de relatie tussen de overheid en de onderdaan beheersen”, met andere woorden: extern werkende bepalingen. In het voorgaande geval zal de rechter voor de burger belastende bepalingen niet erg ruim interpreteren of analoog toepassen, het gaat immers over burgers die “niet terug kunnen slaan”. Volgens Kortmann is het echter bij interpretatie van belang jegens wie er geïnterpreteerd wordt. Indien het bepalingen betreft die de wederkerige relatie tussen politieke ambten onderling (intern werkende bepalingen) regelt, is een ruime interpretatie wel geoorloofd.

Bij intern werkende bepalingen zal het orgaan jegens wie geïnterpreteerd wordt, als reactie, eigen bevoegdheden in kunnen zetten. Het voorgaande betekent, voor Kortmann, een politieke machtsbalans, waar uit voortvloeit dat er niet snel normatieve waarde gehecht moet worden aan intern werkende bepalingen. Kortmann noemt als voorbeeld waar geen strikt juridische interpretatie geoorloofd is onder andere: de vraag wanneer een Kamer ontbonden kan worden.

Uit het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat intern werkende bepalingen niet ‘echt’ als ‘recht’ aan te merken zijn. Indien er echter sprake is van externe werking van bepalingen die zo de rechtspositie van

Normativiteit bij intern werkende bepalingen

onderdanen raken, is er eenduidiger sprake van recht en is er meer aanleiding om normatief te interpreteren.

Aan intern werkende bepalingen kunnen, volgens Kortmann, zoals gezien niet snel juridische normen ontleent worden. Het is dus, mijns inziens, van belang de grenzen van de puur interne werking van intern werkende bepaling op te zoeken. Het voorgaande ga ik doen aan de hand van de ontbinding van een der Kamers van de Staten-Generaal (art. 64 GW), waarbij de ontbinding van de Staten

Ontbinding van het parlement

Art. 64 GW stelt dat bij koninklijk besluit (door de Koning) de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal ontbonden kunnen worden. Het voorgaande geschiedt over het algemeen na een vertrouwensbreuk met de Tweede Kamer; in Nederland is het vertrouwensbeginsel niet gecodificeerd. Art. III.14, 53 en 59 Streg, de Antilliaanse pendanten van art. 64 GW, van respectievelijk Aruba, Curaçao en Sint Maarten lezen onderling formeel anders, maar materieel hetzelfde als de vervallen art. 66 Streg van de Nederlandse Antillen (NA). Het vertrouwensbeginsel is voor Aruba, Curaçao en Sint Maarten respectievelijk in art. II.2, 29 en 33 Streg gecodificeerd, deze lezen op hun beurt weer onderling verschillend maar zijn materieel gelijk aan art. 39 Streg van de NA.

Het vertrouwensbeginsel ex art. 39 Streg stelt: Indien de Gouverneur blijkt, dat een Minister het vertrouwen van de Staten niet langer heeft, kan hij bij gemotiveerd besluit tot tussentijds ontslag van die Minister overgaan. Deze wordt zo spoedig mogelijk vervangen. Art. 66 lid 2 Streg leest voorts dat “Hij [de Gouverneur] heeft het recht de Staten te ontbinden”. Zijnde intern werkende bepalingen die de wederkerige verhouding tussen politieke ambten beheersen, zouden voorgaande bepalingen, volgens Kortmann, zich niet lenen voor een strenge/juridische interpretatie, maar beter voor een ruime/politieke.

De Sint Maartense constitutionele crisis van 2015

van Aruba, Curaçao en Sint Maarten (resp. art. III.14, art. 53 en art. 59 Streg), gezien de Antilliaanse politieke praktijk en diens verbondenheid met dat van Nederland ex art. 45 onder b js. 2, 44 lid 1 sub b Statuut, van belang is.

Het bovenstaande wordt bevestigd als men kijkt naar de in oktober 2015 gegeven adviezen van Kortmann omtrent de constitutionele crisis dat op dat moment op Sint Maarten speelde. Volgens Kortmann moest de Gouverneur meewerken aan een ontbindingsbesluit van de Staten, indien het kabinet voor diens aftreden een ontbinding van de Staten overwoog. In voorgaande geval hoeven de Ministers hun ambt niet zo spoedig mogelijk ter beschikking stellen. Volgens Kortmann is het onlogisch dat een kabinet eerst formeel demissionair wordt en daarna het parlement wordt ontbonden. Kortmann stelt mijns inziens correct dat er in Nederland niet voor niets wordt aangenomen dat een demissionair kabinet niet tot ontbinding mag overgaan in een conflictontbinding. Het kabinet is in onderhavig geval immers niet volledig bevoegd. De Koning of Gouverneur dient dus, volgens Kortmann, mee te werken aan een ontbindingsbesluit voordat het kabinet demissionair wordt. Kortmann benadrukt verder dat conflictontbinding de oplossing is voor verstoorde politieke verhoudingen.

Autonome bevoegdheden van de Gouverneur

Het voorgaande heeft alles te maken met in welke mate de Gouverneur en Koning autonome bevoegdheden bezitten. Inderdaad kan een demissionair kabinet het parlement niet ontbinden. Indien men echter (ook impliciet) aanneemt dat het regeringshoofd wel de autonome bevoegdheid bezit om het parlement te ontbinden, verdwijnt het dilemma waar Kortmann zich gesteld voelt. Het voorgaande is wellicht beter te begrijpen en te aanvaarden indien men het leerstuk van bekrachtiging of convalescentie ex art. 3:58 BW naar analogie toepasbaar acht, met

in casu democratische legitimatie als gevolg. Bij de leer van de contraseigne in geval van benoeming van de Minister-President bij koninklijk besluit (art. 43 GW) wordt feitelijk hetzelfde als voorgaand beoogd; de premier is op het tijdstip waarop het koninklijk besluit waarbij hijzelf wordt benoemd begint te tekenen, onbevoegd.

Op het moment dat de premier klaar is met tekenen, wordt voornoemde onbevoegdheid met terugwerkende kracht ongedaan gemaakt en wordt het (ongeldig) koninklijk besluit op dat moment met terugwerkende kracht (door zijn eigen handtekening) rechtsgeldig verklaart.

De letter van artt. 39 en 66 Streg stellen, zoals eerder gezien, echter dat indien het de Gouverneur blijkt dat een Minister (of een geheel kabinet) geen vertrouwen van de Staten geniet en hij tot ontslag van de betreffende Minister (of kabinet) overgaat, de Minister(s) zo spoedig mogelijk vervangen worden, en dat de Gouverneur het recht heeft de Staten te ontbinden. Volgens Kortmann dient het voorgaande echter niet normatief geïnterpreteerd te worden. Toch ben ik eerder geneigd om onder andere de toenmalige President van het Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba, President van het Constitutioneel Hof van Sint Maarten en een lid van beide colleges, alsmede prof. Hisch Ballin te volgen wanneer die stellen dat er momenten zijn waarbij de regeringshoofd niet verplicht is mee te werken aan een ontbindingsbesluit van het parlement. Het regeringshoofd dient na een vertrouwenscrisis na te gaan welke politieke oplossing door een meerderheid van het parlement in zijn huidige constellatie wordt gedragen. Ten eerste kan zo'n oplossing een nieuw kabinet zijn, dan dient het regeringshoofd niet mee te werken met een parlamentsontbinding. Ten tweede kan het zo zijn, dat een meerderheid van het parlement vervroegde verkiezingen eveneens gewenst acht, ontbinding is dan in het laatste geval wel geboden. Volgens mij is er derhalve niet onmiddellijk sprake van compleet verstoorde politieke verhoudingen, indien zich terstond of te zijner tijd een kabinet aandient dat wel op steun van het zittende parlement kan rekenen.

Uiteindelijk volgde de premier van Sint Maarten het advies van onder andere de drie rechters en Hirsch Ballin op, de Ministers legden hun portefeuilles neer, waarna (uiteindelijk) de Staten is ontbonden.

De aantasting van het kiesrecht van burgers

Er zijn, mijn inziens, situaties te bedenken waarin (het niet volgen van) de puur intern werkende bepalingen artt. 39 en 66 Streg. deze externe werking krijgen. Ter illustratie: 1) een kabinet valt vroegtijdig als gevolg van een conflict met het parlement (vertrouwenscrisis). 2) Een nieuw kabinet dient zich aan dat kan rekenen op steun van de meerderheid van de zittende Kamer of Staten, zodat dit kabinet direct kan aantreden. 3) Desalniettemin gaat de regeringshoofd tot ontbinding over en schrijft vervoegde verkiezingen uit. In bovenbeschreven scenario worden twee categorieën burgers in hun kiesrecht (actief en passief) aangetast. Dat zijn ten eerste de kiesgerechtigde leeftijd naderende burgers en, daarnaast de groep burgers van wie bij rechtelijk vonnis het kiesrecht tijdelijk is ontnomen. De benadeling bestaat bij eerstgenoemde groep uit feitelijke ontzegging van kiesrecht voor maximaal vijf jaar en drie maanden (art. 64 lid 2 en 4 GW en zijn pendanten in de Streg) minus de tijd dat zou verlopen tussen reguliere verkiezingen en het bereiken van de kiesgerechtigde leeftijd. Bij de tweede groep beslaat de duur der benadeling maximaal vijf jaar en drie maanden minus de tijd dat zou verlopen tussen reguliere verkiezingen en de kiesrechtherkrijging. Hun rechtspositie wordt dus, zoals boven gezien, ten onrechte aangetast. Er had immers zonder parlementsontbinding een nieuw kabinet moeten aantreden, waarna de reguliere verkiezingsdatum doorgang zou vinden. Onder zulke omstandigheden hebben intern werkende bepalingen externe werking en komen aldus, volgens Kortmann, eerder normatieve waarde toe; hierbij past dientengevolge een striktere interpretatie. Zie hier de grenzen gesteld aan de puur interne werking van de betreffende intern werkende constitutionele bepalingen.

Conclusie

Aan de hand van het voorbeeld van het algemeen geldende staatsrechtelijk vertrouwensbeginsel in combinatie met het ontbindingsrecht van de (hoofd van de) regering heb ik de grenzen van de puur interne werking van enkele internwerkende constitutionele bepalingen geschetst. Kortmann stelt, dat indien een bepaling slechts van toepassing is op politieke ambten, er, wegens gebrek aan externe werking, niet gauw normatieve werking aan kan worden toegeschreven. Alsdan moet volgens hem uitgegaan worden van een ruime rechterlijke interpretatie van de door macht(smisbruik) getypeerde verhoudingen, welke tussen de ambten heersen die samen het wetgevende lichaam vormen. Kortmann sluit een normatieve interpretatie evenwel niet volledig uit. Indien het ten onrechte niet opvolgen van de letter van de wet leidt tot een aantasting van, in casu, het kiesrecht, verkrijgt een intern werkende bepaling in zoverre externe werking. Zulks het geval zijnde, dient een normatieve en juridische interpretatie in de plaats te treden van een politieke. Zo dienen intern werkende constitutionele bepalingen wel als ‘recht’ te worden gekwalificeerd.

DOOR: MAHATMA MARTINUS

HOE IS HET MET...

MAARTEN VAN BUUREN

In de rubriek 'Hoe is het met...' interviewt de NOVUM een alumnus of alumna van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. Waar onze alumni zich ook ter wereld mogen bevinden: ooit begon 'het' ook voor hen in Leiden. Ondanks dat zij reeds vaarwel hebben gezegd tegen het Kamerlingh Onnes Gebouw (of voorheen: de faculteit aan de Hugo de Grootstraat), blikt de redactie met hen nog één keer terug op die goede, oude, Leidsche tijd.

Hoe is het met... **Maarten van Buuren?**

De Jordaan of Pieterskwartier?

Leiden en dan vooral het Pieterskwartier is prachtig. Ik ben inmiddels bijna dertig jaar weg uit Leiden, en het lijkt wel of het iedere keer telkens mooier wordt. Ik ben zeker één per week in Leiden, vanwege mijn aanstelling als docent ondernemingsrecht. Maar er gaat niets boven de Jordaan: de buurt heeft een speciale plek in mijn hart, mijn oudste dochter is er geboren, we hebben er jaren gewoond, wat een heerlijke buurt met bijzondere mensen.

Wat maakt Leiden zo bijzonder?

De stad is overzichtelijk, overal kom je studenten tegen. Het studentenleven is geweldig, en ik heb er vele goede herinneringen: mijn eerste kamer was op de Haarlemmerstraat, super gehorig! Mijn vrouw heb ik er ontmoet; we zoenden elkaar voor het eerst aan het Galgewater. Annie's Verjaardag vond ik – en vind ik – ook altijd geweldig. Ik vond het altijd een heerlijke stad om op een onmogelijk tijdstip middenin de nacht naar huis te wandelen.

Waarom de studie rechten?

Ik ben echt een exponent van “ik wist het echt niet; dan maar rechten”. Ik geef het toe. Maar vanaf het eerste begin vond ik het geweldig. Super interessant en relevant. Van met zijn allen in zaal 4 en 5 van het Gorleus – ja, ze bestaan nog altijd!; tijdens Corona heb ik er zelf nog les gegeven... iedereen op 1,5 meter – tot aan kleine werkgroepen met 15 studenten over internationaal privaatrecht: allemaal even interessant.

Wat is je minst favoriete vak geweest?

Ideeëngeschiedenis, nu heet dat volgens mij ‘historische ontwikkeling’. Het was het allerlaatste tentamen dat ik nog moest doen. Mijn scriptie was zelfs al af. Met behulp van een medestudent, die het vak ook nog moest doen, heb ik dit toen gered.

Wat vond je verrijkend tijdens je studietijd?

De mooie avonden die je beleeft, het ‘dolce far niente’, maar ook juist de besturen waar ik in heb gezeten en de leuke mensen en bijzondere personen die je ontmoet. De absolute vrijheid. Dat is uniek.

Had je iets anders willen doen in je studietijd?

Lang in het buitenland studeren, bijvoorbeeld één jaar. Nu is dat beter geregeld, op de website vindt je alle uitwisselingsprogramma's gemakkelijk terug, en er is veel hulp vanuit de faculteit. Later ben ik gelukkig nog wel drie jaar naar het buitenland gegaan. Echt een verrijkende ervaring.

Waar houd jij je momenteel mee bezig?

Ik ben advocaat en heb met vijf partners en een aantal medewerkers en stagiaires mijn eigen advocatenkantoor in Amsterdam (WLP-Law). Daarnaast ben ik voor één dag per week als Docent Ondernemingsrecht verbonden aan het Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Leiden. Vanuit de universiteit doceer ik vooral in de Master Ondernemingsrecht: het vak 'fusie en overname' en privatissimum F&O. Met het team van 'fusie en overname' (en anderen) schrijven we op dit moment een boek over 'Bedrijfsovername'. Verder begeleid ik studenten bij het schrijven van hun scriptie. Ten slotte verzorg ik samen met mijn goede vriend Roland Mans (ook Leids alumnus) een juridische Podcast, genaamd: 'Legal Eagles'. En ja, onze podcast staat ook op Spotify.

Voor welke docent, professor of hoogleraar had je het meest ontzag?

Ha, dat waren er velen! Ik heb mijn masterscriptie bij professor Mendel geschreven. Ik had speciaal een onderwerp uitgekozen waarvan ik wist dat het binnen zijn aandachtsgebied viel. Daarnaast heeft prof. Kees Schuyt op mij een diepe indruk gemaakt: ik vind het vak geweldig interessant, en hij kan fantastisch schrijven. Ik herinner mij ook prof. Japikse, die voorafgaand aan een mondeling examen eerst even een sigaar op stak. Natuurlijk ook prof. Nieuwenhuis; ook hij kon fenomenaal schrijven en complexe leerstukken klein en begrijpelijk maken, en ten slotte nog prof. Kooijmans (later Minister van Buitenlandse Zaken) voor Internationaal publiekrecht. En natuurlijk universitair docent Cees de Groot: altijd zichzelf, geïnteresseerd, bescheiden en alwetend. Stuk voor stuk geweldige docenten.

Wie of wat inspireert jou?

De Leidse hoogleraar R.P. Cleveringa (1894-1980). Zijn beroemde rede op 26 november 1940, waarin hij protesteerde tegen het ontslag van Joodse collega's door de Duitse bezetter, was een bijzondere dappere daad van openlijk verzet. Hij sprak zich als één van de eersten openlijk uit tegen de Duitse bezetter. Het doet mij denken aan de tekst van H.M. van Randwijk: "Een volk dat voor tirannen zwicht, zal méér dan lijf en goed verliezen; dan dooft het licht.". Cleveringa zwichtte niet, en daar is veel moed voor nodig. En dit is heden ten dage nog net zo actueel als toen.

Welk boek ligt er nu op je nachtkastje?

De stapel wordt immer hoger, er is te weinig tijd en te veel boeiends. Ik zou zeggen: de biografie van Barack Obama, en 'Griezelig slim' van Mo Gawdat.

Omschrijf je Leidsche tijd in drie woorden.

Vrijheid, verwerven, plezier.

Heb je een advies of tip voor de huidige rechtenstudent?

Grijp je kans! Doe een prachtige studie, ga zeker naar het buitenland! Kijk vooral rond bij studie- en studentenverenigingen, en kies de juiste. Ga af op je gevoel.

Wat staat er de komende tijd op de agenda?

Werk en kantoor draait altijd door, verder ben ik momenteel bezig met het afronden van een boek over Bedrijfsovername, komt het vak 'Privatissimum' er weer aan, en liggen er de nodige scripties. Ten slotte natuurlijk aflevering 6 voor mijn juridische podcast 'Legal Eagles'. Te vinden op Spotify!

BEN JIJ ONZE NIEUWE REDACTEUR?

NOVUM Magazinne heeft altijd plek voor enthousiaste studenten die onze redactie willen versterken. Schrijf jij graag en vlot, neem je graag het initiatief, en heb je oog voor detail? Dan zijn wij op zoek naar jou!

Als redacteur heb je de vrijheid om je eigen onderwerpen te bepalen en kun je steeds een andere rubriek verzorgen. Zo blijf je betrokken bij het blad op allerlei verschillende manieren. Uiteraard zijn ideeën voor een nieuwe rubriek ook altijd welkom. Indien je slechts eenmalig een bijdrage zou willen leveren aan NOVUM Magazine, is dat ook mogelijk.

**Ben je geïnteresseerd of heb je andere vragen?
Neem dan contact met ons op via:**

novum@law.leidenuniv.nl

**Universiteit
Leiden**
Rechtsgeleerdheid

Redactie

Rudolf Willem van Dam

Lars Volborth

Frank van der Salm

Cas de Koning

Sabine Pennings

Yusuf Kolukisa

Karel Wijdeveld (*hoofredacteur*)

Mathijs de Jong (*eindredacteur*)

Hadassah Drukarch

Joris van de Riet

Jurian Bos

Bouchra Boulouize

Mahatma Martinus

